

перів та фондового ринку, спеціально уповноважений орган виконавчої влади у сфері регулювання ринку фінансових послуг. Однак, певну інформацію щодо здійснення фінансових операцій, одержання економічної вигоди мають Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України та Державна податкова адміністрація України. Тому доцільно було б запропонувати внести зміни до переліку суб'єктів державного фінансового моніторингу (крім Уповноваженого органу) — розширити коло таких органів.

Підбиваючи підсумок викладеному, зазначимо, що застосування норм цього Закону буде складним. Оскільки Україна за роки незалежності ще не набула значного досвіду щодо здійснення операцій з фінансового моніторингу, можна передбачити також проблему із обміном інформацією між Уповноваженим органом та суб'єктами первинного фінансового моніторингу. Крім того, можуть виникнути проблеми з ідентифікацією особи — фізичної та юридичної. Разом з тим, враховуючи велику суспільну небезпечність легалізації тіньових доходів, прийняття цього Закону було важливим кроком у напрямку до євроінтеграції, участі України як рівноправного партнера у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю.

Надійшла до редколегії 01.03.03

І. Даньшин, член-кореспондент
АПРН України

Співвідношення кримінології і соціології

Будь-яка наука має свій предмет, що характеризує основний зміст даної науки, визначає її місце в системі інших наук, дає можливість чітко сформулювати її цілі та завдання.

А. До предмета кримінологічної науки входить розгляд таких п'яти основних взаємопов'язаних між собою проблем¹.

1. У першу чергу це злочинність як історично мінливе соціально-правове явище. Воно соціальне тому, що має місце в

¹ Див.: *Даньшин І. Н.* Введение в криминологическую науку. — Х., 1998. — С. 11–17.

людському суспільстві, виражається в особливій формі соціальної поведінки людей, має відносно масовий характер і становить підвищену небезпечність для життєдіяльності соціуму в цілому.

Але злочинність у той же час визнається і правовим явищем, оскільки межі, обсяг злочинного визначаються кримінальним законом, який, установлюючи норми-заборони, підрозділяє вчинки людей на дозволені і заборонені. Отже, злочинність відрізняється від інших негативних соціальних явищ тим, що має суспільну небезпечність і кримінальну протиправність.

З формальної сторони злочинність являє собою збірне поняття. Причому мається на увазі не механічне додавання злочинних діянь, не проста їх арифметична сума, а складна органічна сукупність; можна сказати, якісно інша за своїм змістом підсумкова єдність. У цьому сенсі про злочинність можна говорити як про відносно самостійну, динамічну, імовірнісну соціальну систему.

Злочинність — закономірне явище, що відображає стан суспільного організму, зумовлений соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними умовами життя конкретного суспільства. Вона не що інше, як побічний продукт суспільного розвитку, наслідок конфліктів у суспільстві, результат його патології і дезорганізації. Злочинність має специфічні особливості розвитку, будучи однією з форм об'єктивної реальності.

З огляду на все згадане вище слід дійти висновку, що проблема злочинності є вихідною проблемою в кримінології.

2. Похідною від неї виступає проблема кримінологічного поняття злочину.

Окремий злочинний поведінковий акт служить способом прояву злочинності. Одиничні злочини роблять злочинність видимою, безпосередньо сприйнятною членами суспільства. Вона виявляє себе через різноманіття злочинних проявів, фіксованих відповідними державними органами.

Злочин, який несе на собі печатку індивідуальності і включає в себе елемент випадковості (у філософському розумінні цього слова) вписується в ті закономірності, що обумовлюють існування в суспільстві злочинності. Отут з безлічі випадковостей виникає закономірність.

Тому кримінологічна наука вивчає і злочинність у цілому (макрорівень), і індивідуальну поведінку (мікрорівень), адже якщо обмежитися вивченням тільки злочинності, то випадає

великий теоретичний шар кримінологічних знань, який сто-сується індивідуалізованих її характеристик, а також процесів формування і «механізму» індивідуальної злочинної поведінки.

3. Вивчення злочину як різновиду людської діяльності у відриві від суб'єкта даної діяльності не є глибоким і всебічним. Якщо ми маємо намір напевно зрозуміти злочинність і злочин, а також їх «механізм» антисупільної поведінки, то нам необхідно глибоко пізнати не тільки сам злочинний акт і його наслідки, а й особу виконавця, «автора» злочину — особу злочинця.

У кримінології під особистістю злочинця розуміється певна цілісність своєрідних властивостей, якостей і станів особи, сукупність її відносно стійких соціальних і психологічних характеристик, що у поєднанні з певними об'єктивними обставинами зумовлюють вибір нею злочинної поведінки. Ми далекі від думки визнавати при цьому існування «злочинної особистості».

Для кримінологів істотний теоретичний і практичний інтерес становлять структура особи злочинців, та їх типологія, що, безсумнівно, розширює їх уяву про цю категорію правопорушників. Крім того, кримінологія не може ухилитися від вивчення особи злочинців ще й тому, що боротьба зі злочинністю нерозривно пов'язана з кримінально-правовим і пенітенціарним впливом на винних у вчиненні злочинів.

4. Центральне місце серед проблем кримінологічної науки посідають питання про детермінацію злочинності й одиничних злочинів, тобто про те, що визначає, обумовлює злочинність та її конкретні прояви.

Іноді відповіді на поставлені питання даються виходячи з філософської категорії причинності. Між злочинністю й обставинами, що її породжують, установлюються тільки казуальні, причинно-наслідкові зв'язки. Такий підхід аж ніяк не є безперечним.

Видається, що в цьому разі слід оперувати поняттям соціальної детермінації, значно ширшим за поняття причинності злочинності. Як відомо, під детермінацією розуміється будь-яка об'єктивна залежність між даним явищем або процесом, з одного боку, та іншими соціальними обставинами, з якими вони постійно взаємодіють у будь-якій формі, — з іншого. Принцип детермінізму спирається на категорії і закони матеріалістичної діалектики, що у зародковому вигляді були висловлені ще в далекій давнині, потім доповнені і розвиті протягом декількох сторіч у працях учених багатьох країн різної філософської і полі-

тичної орієнтації. Закони і категорії матеріалістичної діалектики уточнюються й узагальнюються у світовій науці наших днів.

Існують різні види криміногенної детермінації (кореляційна залежність, системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини та ін.). Але будь-який детерміністичний зв'язок між злочинністю й іншими явищами, з якими вона сполучена і взаємодіє, означає, що ці останні впливають на її виникнення, існування і відтворення.

Доречно буде відзначити, з огляду на системно-структурний метод, що необхідно розрізняти злочинність у цілому, окремі групи однорідних злочинів і, нарешті, одиничний конкретний злочин. Перелічені поняття нетотожні. Не схожі й їх детермінанти.

На рівні злочинності взагалі й окремих груп злочинів, сукупності криміногенних детермінант, на наш погляд, доцільно застосовувати термін ф а к т о р (у перекладі з лат. фактор означає: той, що робить, відтворює). У сучасному науковому обігу ним позначають рушійну силу якого-небудь місткого явища, яка визначає його характер. Криміногенні фактори злочинності за своїм змістом можна підрозділити на економічні, соціальні, суспільно-психологічні, організаційно-управлінські та правові.

Щодо одиничного конкретного злочину треба виділяти і враховувати не всі види криміногенної детермінації, а лише причини й умови¹. П р и ч и н а конкретного злочину відіграє роль рушійного начала, що викликає й актуалізує у винного негативні установки, наміри, антисоціальні мотиви, готовність до вчинення злочинного посягання. У м о в и на відміну від причин самі по собі не можуть породити безпосередньо злочин, але, супроводжуючи причини і впливаючи на них, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку — злочину.

5. І далі, до предмета кримінології належить складна теоретико-практична проблема про діяльність із попередження злочинів. Вона здійснюється численними державними, суспільними структурами і спрямована на усунення, ослаблення, нейтралізацію факторів злочинності, а так само причин і умов одиничних злочинів, і разом з тим на подолання цих негативних явищ у суспільстві.

У зв'язку з цим у кожній державі на тому чи іншому проміжку часу створюється система заходів попередження злочинності, що характеризуються великою розмаїтістю. Вони розрі-

¹ Див.: *Даньшин И. Н.* Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия. — К., 1988 — С. 66—83.

зняються за своїм рівнем (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуальні), за характером і масштабом, за змістом (економічні, соціальні, технічні, правові тощо), залежно від стадії злочинної діяльності, на якій вони застосовуються (профілактика, запобігання, припинення), за об'єктом (заходи попередження насильницьких, корисливих, рецидивних злочинів, злочинів неповнолітніх, злочинів посадових осіб та інших видів злочинних посягань).

Розробка і наступна реалізація цих заходів є особливою галузю соціально-правового регулювання, специфічним аспектом управління суспільством, зорієнтованим прямо чи побічно на боротьбу зі злочинністю, на створення заслону на шляху її відтворення.

Головне завдання і кінцева мета заходів попередження злочинності й окремих злочинів полягає в тому, щоб створити в державі таку обстановку, такий міцний правопорядок, які гарантували б істотне зниження злочинності до того мінімального рівня, що доступний даному суспільству з урахуванням економічних, соціальних, суспільно-психологічних та інших умов його існування у певний період розвитку.

У ході тривалих, глибоких і колективних досліджень названих вище основних проблем кримінології накопичено значні кримінологічні знання, які можна згрупувати в три системні блоки:

- а) знання теоретичного плану, що стосуються ідей, поглядів, уявлень, науково-обґрунтованих концепцій про сутність злочинності, її детермінації, особи злочинців («кримінологічні погляди»);
- б) знання з питань правового регулювання цілей, завдань, пріоритетних напрямків у боротьбі зі злочинністю («кримінологічне законодавство»);
- в) знання про сформовану систему практичної організації боротьби зі злочинністю і шляхи її вдосконалення («кримінологічна практика»)¹.

Перелічені знання у своїй сукупності дозволяють правильно визначити місце кримінології в системі наук, зокрема, стверджувати, що кримінологія — це юридична наука; вона являє собою самостійну галузь правової науки.

Однак свого часу багато юристів заперечували за кримінологією статус самостійної правової науки. Таку позицію займали представники класичної школи в кримінальному праві (Ч. Бек-

¹ Див. також: *Ведерникова О. Н.* Основные криминологические системы современности (сравнительный анализ). — М., 2002. — № 10. — С. 32–33.

карія, І. Бентам, А. Фейербах, М. Таганцев, Е. Немировський та ін.), окремі прихильники соціологічного напрямку в кримінології (Ф. Ліст, М. Гернет, С. Познишев, М. Чубинський та ін.), кримінологи в колишньому Радянському Союзі в 20–60 роки (О. Герцензон, А. Трайнін, А. Піонтковський та ін.). Вони розглядали кримінологію як особливий розділ науки кримінального права¹.

І тільки в 70-ті роки минулого століття після жвавої дискусії перемогла точка зору, згідно з якою кримінологія є самостійною правовою наукою. Це було підтверджено відповідними теоретичними аргументами і впливало з практичних реалій².

З аналізу змісту кримінологічних знань випливає ще один важливий висновок: кримінологія має комплексний характер, оскільки вона при вирішенні притаманних їй завдань спирається на багато з яких юридичних наук (кримінальне право, кримінальний процес, адміністративне право, кримінально-виконавче право, криміналістика та ін.) і деякі суспільні науки в широкому сенсі. Серед останніх треба назвати соціологію.

Б. Соціологія в буквальному сенсі означає дослідження процесів спілкування в суспільстві. У більш спеціалізованому визначенні під соціологією розуміється наука про суспільство як цілісну систему; наука про закони розвитку і функціонування соціальних спільнот, про механізм взаємозв'язку між цими спільнотами та особистістю. Предмет її дослідження полягає у вивченні структури соціальних відносин, що складаються в суспільстві в ході соціальної взаємодії їхніх суб'єктів³. Маються на увазі істотні, повторювані, сталі соціальні зв'язки.

Крім суспільства в цілому як цілісного організму, соціологи вивчають окремі його сторони: соціологію особистості, соціологію сім'ї, соціологію міста і села, соціологію міграції,

¹ Див. з цього приводу: *Ишakov С. М.* Зарубежная криминология. – М., 1997. – С. 19, 20, 26, 28, 33; Курс советского уголовного права. – М., 1970. – Т. 1. – С. 17 – 19.

² Див.: *Даньшин И. Н.* Вопрос о соотношении уголовного права и криминологии // Сборник докладов, прочитанных на конференции преподавателей Украинской государственной юридической академии – Х., 1994. – С. 122–124; *його ж.* Кримінологічна наука в Україні: історія, сучасний стан, перспективи // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку – Х., 1995 – С. 269–272.

³ Див.: *Кетле А.* Социальная система и законы, ею управляющие. – СПб., 1866. – С. 9, 100 та ін.; Энциклопедический словарь. – М., 1987. – С. 1252; Социологический словарь. – Минск, 1991 – С. 374–376; Соціологія. Навчальний посібник. – К., 2002. – С. 357, 358.

соціологію праці та вільного часу, соціологію моралі, соціологію релігії, соціологію культури тощо. Зараз нараховується понад 40 спеціалізацій у рамках соціологічних досліджень.

Істотне місце в них відводиться соціальній патології: проблемам алкоголізму і наркоманії, проституції, безробіття та інших соціальних аномалій, як неприйнятним, суспільно шкідливим, так і суспільно небезпечним (злочинність). Останню вони, зрозуміло, досліджують з позицій своєї дисципліни.

Фахівці-соціологи не тільки замкнулися у сфері своїх теоретичних побудов, але, як показує історичний досвід, вони активно проводили і проводять прикладні дослідження із збирання містких, різнобічних емпіричних матеріалів та їх узагальнення за допомогою конкретно-соціологічних методик.

Щодо місця соціології серед інших суспільних дисциплін висловлюються суперечливі думки. Багато які вчені розцінюють її як специфічну інтегровану галузь знань про суспільство. Зібрані нею численні комплексні емпіричні дані істотно сприяють розвиткові інших самостійних наук, з чим, видається, не можна не погодитися.

Інші ж дослідники не вважають соціологію окремою незалежною, самостійною дисципліною, оскільки вона містить у собі положення таких наук, як економіка, теорія управління, психологія, педагогіка, право і т. ін. Спосіб бачення навколишнього світу в соціологів той же, що і в представників перелічених та інших суспільних наук. Соціологія — це безмежна сукупність знань. У неї немає чітко позначеного предмета дослідження, немає належної системності. Звичайно, наведені висловлення безсумнівно слід враховувати при окресленні загальної остаточної характеристики соціології, яка становить собою сукупність знань про суспільство.

У період утвердження соціологічного напрямку в кримінології з'явилися¹ й існують понині² дві соціоспеціалізації — соціологія права і соціологія злочинності, що особливо цікавлять нас.

Соціологія права вивчає соціальні умови виникнення, розвитку і дії права в суспільстві, причини та умови змін у ньому, що

¹ Це відбулося в другій половині XIX- першій половині XX ст. Їх появу пов'язують із працями французьких соціологів Е. Дюркгейма, Г. Тарда та американського вченого Р. Мертона.

² Див.: Социальная структура и социальные процессы: словарь-справочник. — М., 1990. — Т. 1 — С. 166; Рущенко П. І., Соціологія злочинності. — Х., 2000. — С 12—22.

відбуваються під впливом права. Її завдання і цілі полягають у вдосконаленні правового регулювання суспільних відносин. Соціологія дійсно впливає на весь комплекс юридичних наук, поповнюючи їх юридико-догматичні методи відповідними соціологічними поглядами на окремі правові інститути.

Соціологія злочинності являє собою сукупність знань, за допомогою яких описуються і певною мірою пояснюються за допомогою соціологічних теорій і методів явища злочинності. Однак при цьому окремі соціокримінологи іноді або розширюють свої дослідження за рахунок включення в їх предмет аналізу суто типових для кримінології проблем, або цілком ігнорують правову природу злочинів.

Так, у другому випадку вони (наприклад, Т. Селін, З. Сатерленд та інші зарубіжні автори), відмежовуючись від правового розуміння злочину, створюють власне уявлення про заборонений, такий, що далеко виходить за рамки того, що розуміє під ним кримінальний закон. Кримінологія, вважають вони, повинна самостійно визначати межі досліджуваних нею явищ, незалежно від законодавця, має користуватися «своєю власною мовою». Їй необхідно позбавити сферу кримінологічних досліджень від оков кримінального права. Предметом кримінології на їх думку, виступає так звана деліквентна (девіантна) поведінка, що є набагато ширшим поняттям, ніж злочин. Сюди належить будь-яка поведінка, котра відхиляється від норми, і шкідливо впливає на «соціальні інтереси». Деліквентом вони визнають людину, якій властива поведінка, що відхиляється, що полягає в порушенні не тільки кримінально-правових, а й інших юридичних і неюридичних норм.

Такий незвичайно широкий, розпливчастий підхід до визначення предмета кримінології перетворює її на аморфну науку з неясними межами досліджень. Не можна вивчати конкретно те, про що немає чіткого уявлення. Ця обставина іноді є приводом для постановки такого нічим не обґрунтованого, недоречного запитання: «Кримінологія чи соціологія злочинності?»

Таким чином, кримінологія має точки дотику із загальною соціологією. Це прослідковується насамперед при зіставленні соціології і першого блоку кримінологічних проблем, що ми назвали раніше в цій статті — «кримінологічні погляди», тобто, там, де йдеться про ідеї, уявлення і концепції про сутність злочинності, її детермінацію та особу злочинця. А ось що сто-

сується «кримінологічного законодавства» і «кримінологічної практики», то тут кримінологія запозичує від соціології переважно конкретно-соціологічні методи.

В. Для кримінології становлять певний інтерес не тільки окремі положення соціології, а й наукові дані психології, психіатрії, демографії, педагогіки, загальної та прикладної економіки і т. д. У зв'язку з цим, обговорюючи питання про співвідношення і взаємозв'язок її з іншими суспільними науками, сформуємо декілька підсумкових зауважень, для того щоб застерегти від неправильних суджень про характер їх співвідношення між собою.

Кримінологія не вторгається в сфери названих наук, механічно не поглинає їх. І в той же час вона не розчиняється в цих наукових знаннях. Вона лише синтезує різні дослідження з питань злочинної поведінки, проведені представниками інших наук, реципіює окремі їх положення і досягнення, що стикаються певною мірою з проблемами злочинності, творчо адаптує подібне запозичення для своїх потреб. Спираючись на все це, кримінологія формує й обґрунтовує свої власні положення, висновки і рекомендації. Запозичені в такий спосіб знання використовуються в кримінології для створення й удосконалення її понятійного апарату. Окремі методи інших наук пристосовуються, переорієнтовуються для проведення кримінологічних досліджень.

Незважаючи на широкий комплексний підхід при вивченні кримінологічних проблем, кримінологія має свій предмет, бо вона досліджує чітко окреслену сферу суспільних відносин, не пориває зі своєю юридичною основою, має чіткі рамки розмежування із суміжними галузями знань. Вона є самостійною наукою про злочинність, її причини і умови, особу злочинця, про шляхи подолання цього негативного явища. Кримінології належить провідна роль серед інших наук у вирішенні зазначених проблем. Ніяка інша наукова галузь спеціально не зорієнтована на це. І, нарешті, кримінологічні знання не є ізольованими, замкнутими. Вони затребуються іншими науками при створенні ними власних теоретичних положень і аргументації своїх висновків щодо явищ злочинності.